

Historische gegevens over het Paapje *Saxicola rubetra* in de Noord-Hollandse ‘Noordduinen’

Arie Spaans

Op 20 maart 2020 overleed op 91-jarige leeftijd dr. C. (Kees) Swennen (zie voor een levensbeschrijving Spaans 2020). Kees Swennen was bijna veertig jaar verbonden aan het Koninklijk Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee (NIOZ) en is vooral bekend door zijn onderzoek aan wad- en zeevogels en zijn inzet voor natuur- en milieubescherming.

Zijn wetenschappelijke erfenis bestrijkt ongeveer driekwart eeuw en wordt momenteel uitgezocht en gearchiveerd. Het bestaat uit zo'n twee kubieke meter papier, exclusief zijn boeken- en tijdschriftenbibliotheek.

In de vele dozen trof ik ook aantekeningen aan over de Paapjes die hij van het midden van de jaren veertig tot het begin van de jaren zestig in de tussen Callantsoog en Den Helder gelegen Noordduinen ringde. Hij had destijds het plan om in het gebied uitgebreider onderzoek aan de soort te gaan doen, maar daar is het helaas nooit van gekomen. Hij heeft over de resultaten van zijn onderzoek aan Paapjes in de Noordduinen nooit iets gepubliceerd. De soort is thans in heel West-Nederland als broedvogel verdwenen (Sovon Vogelonderzoek Nederland 2018). Het leek me daarom zinvol de gegevens uit zijn ringschriften en de losse aantekeningen over het Paapje in de Noordduinen die ik in zijn nalatenschap

aantrof, aan de vergetelheid te ontrukken en in *het Vogeljaar* alsnog te publiceren. Tijdens zijn leven publiceerde Swennen geregeld in dit tijdschrift.

Ringonderzoek

In 1947 vroeg Kees Swennen (hij was toen net 18 jaar oud) voor de eerste maal een ringvergunning aan. Dit verzoek werd gedaan aan het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie (RMNH, nu Naturalis Biodiversity Center) te Leiden, waar destijds de administratie van het ringonderzoek in Nederland was ondergebracht. Zijn verzoek om een ringvergunning werd ingediend nadat hij een lezing over vogeltrek van Luuk Tinbergen had bijgewoond: 'Daar ik grote belangstelling voor vogels heb en naar aanleiding van de lezing over vogeltrek door den heer Tinbergen in het museum alhier (= Den Helder) gehouden, wilde ik gaarne mijn diensten aan het museum (= RMNH) aanbieden om behulpzaam te zijn bij het ringen van vogels'.

Het verzoek werd door het toenmalige Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (toen de officiële vergunningverlener) ingewilligd en zo ringde hij op 7 juni van dat jaar zijn eerste Paapjes: twee nestjes met zes jongen en één nestje met vijf jongen. In totaal ringde hij dat jaar 53 jongen.

In het begin van de jaren veertig van de vorige eeuw waren Paapjes nog talrijk in de Noordduinen, maar al aan het eind van dat decennium begon de afname van de populatie.

Foto: Erwin van Laar.

Een mannetje Paapje in Ockenburgh (gem. 's-Gravenhage) in 1947.

Foto: F.P.J. Kooijmans (collectie G.L. Ouweneel).

Leeftijd	1947	1948	1950	1951	1954	1955	1956	1957	1958	1960	1961
Nestjong	53	54	29	12	28	10	37	45	33	18	4
Volwassen								1		2	1
Totaal	53	54	29	12	28	10	37	46	33	20	5

Tabel 1 - Aantal Paapjes dat door Kees Swennen in de periode 1947-'61 in de Noordduinen is geringd.

De Noordduinen strekken zich uit over een lengte van een kilometer of twaalf tussen Callantssoog en Den Helder. Langs de binnenduinenrand loopt een weg: Zanddijk. Het kaartje is gebaseerd op de kaartbladen die getoond worden op de website Topotijdreis voor het jaar 1953.

In 1961 ringde hij zijn laatste Paapjes. De soort was toen zo in aantal achteruitgegaan dat het niet meer loonde om vanuit Den Haag, waar hij toen woonde, naar Den Helder af te reizen om een paar vogels te ringen. Hij had toen in totaal 323 nestjongen geringd en drie-maal een adult vrouwtje en eenmaal een adult mannetje op het nest (vermoedelijk met zijn hand) weten te bemachtigen (Tabel 1).

Zover ik kon nagaan heeft hij nimmer een terugmelding van 'zijn' Paapjes gekregen. In een brief van 15 augustus 1951 aan Jaap Taapken (destijds op het RMNH betrokken bij de ringadministratie) schrijft hij: 'Opmerkelijk is het feit, dat er hier betrekkelijk veel volwassen paapjes met een ring gezien worden, zeer waarschijnlijk zijn dit dieren, die hier als nestjong geringd zijn'. Dit zou op een hoge mate van trouw aan de geboorteplek in latere jaren wijzen. Dat vroeg om nader onderzoek. Aan Jaap Taapken schreef hij dan ook: 'Het lijkt me wel aardig deze dieren terug te vangen, temeer daar andere terugmeldingen zo schaars zijn, maar ik ken geen geschikte methode hiervoor'.

Zover ik kon nagaan, heeft hij nimmer pogingen ondernomen om daadwerkelijk geringde individuen te vangen. Zijn gedachte over trouw aan het geboortegebied in latere jaren

Een Paapje (♂) bij Holk (gem. Nijkerk), 2016.
Foto: Wim Smeets.

werd echter versterkt door zijn vondst van een mannelijk Paapje in juni 1951 in Den Helder dat een jaar daarvoor ter plekke als nestjong door een andere ringer was geringd.

De Noordduinen

De twaalf kilometer lange en meest driehonderd meter brede Noordduinen strekken zich uit van Callantsoog tot Den Helder en bestaan grotendeels uit twee langgerekte duinenrijen met daartussen een kalkarme duinvallei. In de papieren nalatenschap heb ik geen beschrijving gevonden van de toenmalige vegetatie van het gebied, maar het duinlandschap zal er zeker anders hebben uitgezien dan nu. Thans is het een Natura 2000-gebied en één van de laatste bolwerken van de Tapuit *Oenanthe oenanthe* in de vastelandsduinen van ons land (Van Turnhout et al. 2020). Langs de binnenduintrand loopt een weg (Zanddijk). Het fietspad dat tegenwoordig door de duinvallei gaat, was er destijds nog niet.

Het Paapje in de Noordduinen

In 1951 was het aantal Paapjes volgens de aantekeningen in de Noordduinen 'vrij groot', al was de soort toen al minder talrijk dan kort na de Tweede Wereldoorlog. In een brief van 14 september 1951 aan Jaap Taapken schrijft hij namelijk: 'Volgens mijn schattingen van de aantallen is er vanaf 1949 een achteruitgang te bespeuren van het aantal broedparen, ik meende dit te moeten wijten aan het steeds toenemende bezoek'. Elders tekent hij aan dat 'de (binnen)duintrand vooral tijdens het eerste broed op Zondagen op een grote bank vol mensen lijkt, waardoor de dieren vaak de

gehele dag niet op het nest kunnen komen en de jongen verhongeren'. De achteruitgang zette zich in de jaren vijftig en zestig voort, zoals ook blijkt uit het aantal nestjongen dat in de eerste helft van juni werd geringd. In 1948 waren dat er nog 54, in 1957 45, in 1960 18 en in 1961 4 (Tabel 1).

De op de grond broedende Paapjes werden volgens de aantekeningen vooral aangetroffen langs de binnenduintrand (Zanddijk), waar de soort 'vrij talrijk' was. 'In de smalle duinen zitten er veel minder en meer verspreid, aan de rand van vochtige duinpannetjes (zonder water) zonder zich echter noemenswaard in de dichtere vegetatie van deze pannen op te houden'. De vogels in het duin waren veel schuwer dan die langs de duintrand, 'maar dit zal wel veroorzaakt worden door het drukke verkeer over de weg langs de (binnen) duinen'.

Broedbiologische gegevens

Volgens de aantekeningen kwamen de Paapjes in het begin van zijn ringonderzoek tussen 20 en 27 april in het gebied aan, waarna er in de eerste week van mei heftige territoriumgevechten plaatsvonden. De jongen uit het eerste broedsel kwamen omstreeks 23-28 mei uit het ei en vlogen 5-10 juni al uit. De ringdata in Tabel 2 suggereren dat dit voor de hoofdmacht ongeveer twee dagen later viel, omdat de jongen hooguit op zijn laatst een paar dagen voor het uitvliegen kunnen worden geringd. Na het uitvliegen bleven de jongen nog enige dagen in het territorium, waarbij ze dan nog door de oude vogels werden gevoerd. Na een week verdwenen de

	3 juni	4 juni	5 juni	6 juni	7 juni	8 juni	9 juni	10 juni	11 juni	12 juni	6 juli	9 juli	13 juli
1947-'51			16	43	24	35	5	6	4		10	4	1
1954-'57					28	11	34	37		10			
1958-'61	4	6	12		27	6							
Totaal	4	6	28	43	79	52	39	43	4	10	10	4	1

Tabel 2 - Dagelijks aantal in de Noordduinen geringde nestjongen van het Paapje in de periode in 1947-'61.

jongen uit het gebied. Ongeveer twee derde van de paren begon daarna een tweede legsel, waarvan de jongen omstreeks 10 juli uitvlogen. Daarna verdwenen ook de oude vogels uit het terrein. Eind juli waren ze nog maar zeer schaars in de Noordduinen aanwezig. Daarna werden ze nog maar zelden gezien.

In totaal waren de Paapjes dus ongeveer drie maanden in het broedgebied aanwezig. De jongen kwamen zeer gesynchroniseerd uit het ei (Tabel 2), 'slechts een enkele komt na en vermoedelijk zijn dit vogels die bij het begin van hun broedpoging gestoord zijn'.

Het eerste legsel bestond blijkens de aantekeningen meestal uit zes eieren, een kwart had er zeven en het andere kwart slechts vijf. Dit weerspiegelt zich in de broedselgrootte bij het ringen: 40% van de eerste broedsels die hij ringde, had zes jongen, 17% zeven jongen en 16% zes jongen (Tabel 3). Het tweede legsel had meestal maar vijf eieren. Ik vond in de aantekeningen dat 'een enkele maal' een Koekoek in het nest van een Paapje werd aangetroffen.

Juveniel Paapje.
Foto: Wim Smeets.

Paapjes waren ongeveer drie maanden in het broedgebied aanwezig.
Foto: Otte Zijlstra.

Periode	Broedselgrootte (b)							
	b = 1	b = 2	b = 3	b = 4	b = 5	b = 6	b = 7	b = 8
1947-’51	2-1		1	2-1	5-2	10	5	
1954-’57	4	1	1	1	2	8	4	1
1958-’61	1		1	1	2	5	1	
Totaal	7-1	1	3	4-1	9-2	23	10	1

Tabel 3 - Broedselgrootte (b) van Paapjes in Noordduinen tijdens het ringen in 1947-’61 (eerste-tweede broedsel).

Terugblik

Toen Kees Swennen in 1947 met zijn ring-onderzoek in de Noordduinen begon, was het Paapje daar volgens hem nog een vrij talrijke broedvogel, maar al vanaf 1949 begon het aantal broedparen te dalen. In de jaren zeventig van de vorige eeuw was de soort op het vasteland nog in het hele duingebied als broedvogel aanwezig. Aan het eind van de twintigste eeuw werd de soort echter ten noorden van Schoorl niet meer als broedvogel aangetroffen. En in 2013-’15 was hij uit de hele duinstreek van ons land verdwenen en landelijk met zo’n 80% afgenomen (Sovon Vogelonderzoek Nederland 2018). Het lijkt er dus op dat de afname in de Noordduinen iets eerder of sneller plaatsvond dan in de rest van de vastelandsduinen.

Wat verder in de aantekeningen opvalt is het strakke verloop van het broedseizoen: eind april aankomst vogels in het broedgebied, eerste week van mei territoriumgevechten, derde week van mei uitkomen eieren, eerste helft van juni uitvliegen jongen van het eerste broedsel, rond 10 juli dat van het eventuele tweede broedsel en daarna een snel vertrek uit het broedgebied. In de loop van de

onderzoekperiode trad hierin nauwelijks een verschuiving op.

De legselgroottes van de gevonden Paapjes komen overeen met wat Eykman et al. (1937) daarover vermelden: ‘Meestal 5-6, ook wel 4 of 7, bij uitzondering 8 of eens zelfs 9’. De broedselgrootte bij het ringen bedroeg gewoonlijk vijf tot zeven jongen. Aangenomen mag worden dat de kleinere broedselgroottes voornamelijk onvolledige broedsels hebben betroffen. Ik vond in de aantekeningen bij sommige kleine broedsels namelijk opmerkingen over eerdere sterfte van jongen die in het nest had plaatsgevonden en notities over reeds uitgevlogen jongen bij het ringen. Het aantal tweede broedsels (twee derde van de paren) mag groot genoemd worden. Eykman et al. (1937) zeggen: ‘Wellicht soms twee’. Ook volgens Sovon Vogelonderzoek Nederland (2018) wordt in ons land doorgaans maar één broedsel per jaar grootgebracht. In een recent uitgevoerd onderzoek in het noorden van Rusland werden, uitgezonderd vervolglegels na het mislukken van het eerste broedsel, in het geheel geen tweede broedsels aangetroffen (Shitikov et al. 2014). Wel moet worden aangetekend dat de vogels daar later met

De afname in de Noordduinen leek wat sneller te zijn gegaan dan elders in de duinen op het vasteland.
Foto: Otte Zijlstra.

broeden begonnen dan in de Noordduinen. Verder valt op dat er in de Noordduinen zoveel oude vogels met ringen werden gezien. Dat wijst op een hoge mate van plaatstrouw van de jongen aan het geboortegebied in latere jaren, al kon hij dat nimmer door middel van terugvangsten bevestigen. Voor verschillende West-Europese populaties uit de vorige eeuw was die plaatstrouw slechts 8% (2-11%) (Bastian 1992). In Zwitserland was dat 17% (Müller et al. 2005). In het onderzoeksgebied van Shitikov et al. (2014) keerde zelfs minder dan 1% van de jongen in latere jaren in het gebied terug.

Kees Swennen noteerde niet alleen veel van wat hij zag of vond, maar bewaarde zijn aantekeningen ook zorgvuldig (zij het soms wel wat chaotisch). Hij gooide bij wijze van spreken nooit iets weg. Zo vond ik in zijn ringschriften van zeventig jaar geleden nog de labels met de ringnummers die aan de ringstrengen hadden gezeten die hij van

In de Noordduinen werden veel oude Paapjes met ringen gezien.

Foto: Otte Zijlstra.

het RMNH had ontvangen. Maar wie wat bewaart, die heeft wat! Want wie zou anders iets hebben kunnen vertellen hoe het bijna driekwart eeuw geleden met het Paapje in de Noordduinen ging?

■ A.L. Spaans, Sylvalaan 12, 6816 RB Arnhem, e-mail: a.l.spaans@planet.nl.

LITERATUUR:

Bastian, H.-V. (1992): Breeding and natal dispersal of Whinchats *Saxicola rubetra*. Ringing & Migration 13:13-19.

Eykman, C., P.A. Hens, F.C. van Heurn, C.B.G. ten Kate, J.G. van Marle, G. van der Meer, M.J. Tekke & Tsj. Gs. De Vries (1937): De Nederlandsche vogels. Eerste deel. Wageningen: Wageningen.

Müller, M., R. Spaar, L. Schifferli & L. Jenni (2005): Effects of changes in farming of subalpine meadows on a grassland bird, the Whinchat (*Saxicola rubetra*). Journal of Ornithology 146:14-23.

Shitikov, D.A., T.M. Vaytina, V.A. Gagieva & D.A. Fedchuk (2014): Breeding success affects site fidelity in a Whinchat *Saxicola rubetra* population in abandoned fields. Bird Study 61:1-10.

Sovon Vogelonderzoek Nederland (2018): Vogelatlas van Nederland. Broedvogels, wintervogels en 40 jaar verandering. Kosmos, Utrecht.

Spaans, A.L. (2020): Dr. C. Swennen (1929-2020) overleden. Limosa 93:103-104.

Turnhout, C. van, F. Majoer, F. Zutt, M. Madhavan & E. Jongejans (2020): Demografie van een populatie Tapuiten in een snel veranderend duinlandschap. Limosa 93:105-116.

Mededelingen

Betaling abonnementsgeld 2022

Het abonnementsgeld wordt met ingang van het jaar 2022 verhoogd naar €15,00. De prijsverhoging heeft de volgende oorzaken: de papier-, druk- en portokosten zijn de laatste jaren behoorlijk gestegen. De oude prijs konden we daarom niet meer handhaven. Wij nemen aan dat u hiervoor begrip zult opbrengen.

In het begin van 2022 ontvangt u de welbekende acceptgiro. Hierop zullen wij geen bedrag invullen. Dus als u ons extra wilt steunen, kunt u een hoger bedrag invullen. Vele abonnees maken nu al een hoger bedrag over, hiervoor zijn we hun zeer erkentelijk.

U kunt de contributie nu al overmaken door middel van elektronisch bankieren. Deze wijze van betalen heeft onze voorkeur. Wilt u dan wel bij de mededelingen uw adres vermelden.

Ons rekeningnummer is NL28 INGB 0000 9644 72 ten name van *het Vogeljaar*. De contributie voor abonnees in het buitenland is €39,00. Bij betaling moet u als BIC-nummer invullen: INGBNL2A.

■ Willem Werkman, e-mail: wawerkman@hotmail.com.